

SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTEN DEMOGRAFİK YAŞLANMA: TOPLUMSAL, EKONOMİK VE POLİTİK ALANLARDA YAŞLI FAİLLİĞİ¹

Demographic Ageing from Sociological Perspective: Agency of Elderly in Social, Economical and Political Aspects

Pelin ÖNDER EROL**

Özet

Hem mikro düzeyde bireysel; hem de makro düzeyde demografik olarak deneyimlenen yaşlanma sürecini konu alan tezde, bu çok düzeyli yaklaşıma paralel bir biçimde hem nicel hem de nitel teknikler bir arada kullanılmıştır. Çalışmanın nicel verisi, İzmir'de yaşayan 65 ve üzeri yaşlardaki 416 kişi ile yapılan yapılandırılmış görüşmelerden; nitel verisi ise yine aynı evrene ait 16 yaşlıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilmiştir. Elde edilen bu veri yoluyla çalışmada, yaşlıların toplumsal yapının sunmuş olduğu kaynaklar ve kısıtlar tarafından çerçevesi çizilmiş olan bir dönüştürme kapasitesine sahip oldukları ve böylece fail olarak eyleyebildikleri gösterilmiştir. Bu çalışmaya kaynaklık eden böylesi bir tez, Anthony Giddens tarafından yapıya da faili öncüleyen kuramlar arasında arabulucu bir kuram oluşturma iddiasıyla ortaya konmuş olan Yapılaşma Kuramı'na dayandırılarak açıklanmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada, yaşanan yer, eğitim durumu, gelir, yaş, medeni durum, öznel sağlık durumu, cinsiyet ve yaşam aranjmanı parametrelerinin yaşlıların toplumsal, ekonomik ve politik failliklerinin biçim ve düzeylerinde farklılık yarattığı ve böylece yaşlıların oldukça heterojen bir grup oldukları sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada, modern kapitalist toplumun sınırları içerisinde tanımlanan, ekonomik üretkenlik temelli bir bakış açısı tarafından yaşlılara atfedilen değer eleştirisi yapılarak, zaman zaman akademik literatürde ve sıklıkla da gündelik söylemde yer aldığı üzere yaşlıların bir eksiklik ve bir yetersizlik üzerinden tanımlanamayacakları; aksine çeşitli parametrelere göre farklı düzeylerde de olsa onların toplum içerisinde pek

¹ Bu metin Yrd. Doç. Dr. Göknur Bostancı Ege'nin danışmanlığında hazırlanan ve 27.06.2011 tarihinde savunulan doktora tezinin tanıtımıdır. Tez, 2008-EDB-015 numaralı BAP projesi olarak desteklenmiştir.

** Dr., Araş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, pelin.erol@ege.edu.tr

çok alanda failliklerini sürdürdükleri ortaya konmuştur. Yakın gelecekte Türkiye toplam nüfusu içerisinde yaşlıların hem mutlak sayı hem de oran bakımından büyük ölçüde artacağına ilişkin projeksiyonlara dayanarak, yaşlıların failliklerine dikkat çekilmiş ve bu bağlamda Türkiye’de yaşlılığa ilişkin bir takım öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Yaşlılık, Faillik, Yapılaşma kuramı

Abstract

In this study, which deals with the aging process as experienced both individually at the micro-level and demographically at the macro-level, quantitative and qualitative techniques are used together to parallel the multi-level approach. The quantitative data was gathered through structured interviews conducted with a sample of 416 people aged 65 and over and living in Izmir; the qualitative data was gathered through in-depth interviews conducted with 16 people chosen from the same research population. These data indicate that older people have a transformative capacity in society which is framed by the social structure’s resources and constraints, and that they therefore act as social agents. This argument is supported and explained by drawing upon Anthony Giddens’ Structuration Theory, which attempts to mediate between theories that highlight structure and theories that highlight the individual agents. Moreover, this study concludes that a set of parameters cause differences in the forms and levels of agency of old people in social, economic, and political fields. These parameters are: the area where they live, educational background, income, age, marital status, subjective health, gender, and living arrangements. In this respect, old people are viewed as a very heterogeneous group. This study criticizes a perspective that puts high value on economic productivity as defined by modern capitalist society. In doing so, it argues that old people cannot be portrayed through deficiency and insufficiency, as is occasionally done in academic literature and is frequently done in the discourse of everyday life. Instead, old people maintain their agency in many areas, but at different levels according to the various parameters studied. Noting that in the near future the absolute and relative numbers of old people in the population of Turkey will increase dramatically, this study emphasizes the agency of the elderly; in this context, a set of suggestions concerning old age in Turkey are developed.

Keywords: Ageing, Old age, Agency, Structuration theory

Bu çalışma, yaşlanma sosyolojisi alanında hazırlanmış bir tez

çalışmasıdır. Yaşlanma sosyolojisi, toplum ile o toplum içerisinde “yaşlı” olarak kabul edilenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyen bir çalışma alanıdır. Nitekim yaşlanma olgusunu “anlamaya” ve “açıklamaya” çalışan bu tez, yaşlının toplumsal, ekonomik ve politik alanlar gibi sosyal olan her alanla ilişkisini ortaya koymaya çalışırken “sosyolojik bir kuram”a ve “sosyolojik kavramlar”a dayanmaktadır.

Batı’da yaşlanma sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların başlangıcı, yaşlıların toplam nüfus içerisinde oranca önemli ölçüde artmaya başladığı ve böylece nüfusların yaşlanmaya başladıkları 1930’lara kadar götürülebilir. Bu bakımdan demografik yaşlanma olgusu, gelişmiş ülkelerle özdeşleştirilen bir fenomen olarak görülmektedir. Öte yandan Türkiye nüfusuna ilişkin yapılan projeksiyonlar, yakın gelecekte nüfusumuzun hızlı bir biçimde yaşlanacağına işaret etmektedirler.

Türkiye’nin demografik yaşlanma sürecini daha iyi anlayabilmek için demografik yaşlanmanın temel dinamiklerinin neler olduğuna bakmak yararlı olacaktır. Demografik yaşlanmaya doğrudan etki eden iki süreç, fertilitenin (doğurganlığın) ve mortalitenin (ölümlülüğün) azalmasıdır. Bir başka deyişle toplam nüfus içerisinde daha az bebek dünyaya gelmesine karşın, mevcut nüfusun daha ileri yaşlara kadar hayatta kalmaları, nüfusları yaşlandıran iki temel dinamiktir. Nitekim istatistiklerden 1950 yılında dünyada, 4,9 olan doğurganlık oranının günümüzde 2,6’ya düştüğü, buna karşın yine 1950 yılında 46,6 olan doğumda yaşam beklentisinin günümüzde 67,6’ya yükseldiği görülmektedir (UN, 2010).

Türkiye nüfusu bu her iki süreci birden tecrübe ederek, toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusunu mutlak sayı ve oranca artırmıştır. Bugün yaşlı oranı yalnızca % 6’larda olan Türkiye nüfusunun 2050 gibi çok da uzak olmayan bir gelecekte %18,4’lük bir yaşlı nüfusuna sahip olacağı (UN, 2008) ve böylece yaşlı oranına göre nüfus sınıflandırmasında “yaşlı” bir nüfusa dönüşeceği öngörülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde tecrübe edilmiş olan bu yaşlanma sürecinin Türkiye’de kısa bir süre zarfında yaşanacak olması, yaşlanan nüfusa yönelik gerekli düzenlemelerin yapılması için Türkiye’nin önünde çok da uzun bir zaman olmadığını göstermektedir. Bunun için yaşlanmanın beraberinde getirdiği katkıları ve sorunları tanımamız, gelişmiş ülke toplumlarının tecrübelerinden yararlanarak önümüzdeki kısıtlı zamanı etkin bir biçimde kullanmamız gerekmektedir.

Endüstrileşmiş toplumlarda giderek büyüyen yaşlı nüfus kitlesinin, üretim süreçlerinin dışında bırakılması, modern toplumun paradokslarından birini oluşturmaktadır. Bu çelişki, yaşlılığın sorunlu bir dönem, yaşlanmanın ise hem

bireye hem de topluma yük getiren bir süreç olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte yaşlıların ekonomik temelli bu bakış açısı içerisinde değersizleşmeleri, onların yalnızca ekonomik alanda değil; toplumsal ve politik alanlarda da failliklerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. İşte bu çalışma, toplumumuza özel olarak yaşlıların, farklı biçim ve farklı düzeylerde de olsa fail olarak eyleyip eylemediklerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bir çalışmadır.

Buna ilişkin olarak çalışma, öncelikle yaşlıların belirli parametreler temelindeki heterojenliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu parametreler yaşanılan yer, eğitim durumu, gelir, yaş, medeni durum, öznel sağlık durumu, cinsiyet ve yaşam aranjmanı olarak alınmıştır.

Yaşlanma sürecinin “sosyolojik olarak” ele alındığı bu çalışmada, sosyolojik bir kuramın sunduğu bir çerçeve dâhilinde konuya bakmanın gerekliliği görülmüştür. Yaşlıların birer fail olarak ele alındıkları bu çalışma, hiç kuşkusuz yapının getirdiği sınırlıklara da vurgu yapmaktadır. Yapıyı ya da faili öncüleyen kuramlar arasında arabulucu bir misyon üstlenen ve son yıllarda bu yönüyle sosyolojide itibar kazanmış bir kuram olan Anthony Giddens’in Yapılaşma Kuramı’nın sunmuş olduğu perspektif ile “yaşlanma olgusu” ele alınmaya çalışılmıştır.

Yapılaşma Kuramı içerisinde özel önem atfedilen ve tezin başlığından da anlaşılacağı üzere bu çalışma açısından da önemsenen faillik kavramı, bireylerin hem kendi yaşam seyirlerini hem de içerisinde yaşadıkları toplumu, kaynaklar ve kısıtlar içerisinde verdikleri kararlar ve edimleri yoluyla inşa edebilmeleri ilkesi olarak tanımlanabilir. Benzer biçimde bu çalışmada, yaşlının bir birey olarak elinde bulundurduğu kaynaklar yoluyla toplumun üretilmesine katkıda bulunduğu, onu biçimlendirdiği; fakat öte yandan kısıtlar dâhilinde onun tarafından biçimlendiği öne sürülmektedir. Ayrıca yapılaşma kuramı, nicel ve nitel yöntemleri toplumsal araştırmanın birbirine zıt olmayan aksine birbirini tamamlayan yönleri olarak görmektedir; bununla birlikte ampirik araştırmayı da mümkün kılmaktadır (Giddens, 1999). Böylece Yapılaşma Kuramı’nın hem sosyal olgunun analizine ilişkin genel bakış açısının, hem de karma yöntem ve ampirik uygulamaya uygunluğunun, tezin temel argümanı ve verinin toplanma teknikleri ile güçlü bir biçimde örtüştüğü söylenebilir.

Araştırmamızın evrenini İzmir’de yaşayan 65 ve üzerindeki yaşlardaki kişiler oluşturmaktadır. Bu sayı Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2007 verisine göre 305.409’dur. Görüldüğü üzere evren tam sayım yapmak için çok büyüktür, bu nedenle evreni temsil edebilir bir örneklem seçme yoluna gidilmiş ve 416 yaşlıyla yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Bu yaşlılar, temelde cinsiyet ve yaşanılan yer parametrelerine göre kotalandırılmıştır. Bununla birlikte 16 yaşlıyla da derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Buraya kadar kısaca tanıtılmaya çalışılan bu alan araştırması yoluyla Türkiye’de tecrübe edilen

“yaşlanma”ya ilişkin önemli bulgulara erişilmiş, bunlardan bazılarının ise aşağıda yer verilmiştir:

Bu bulgulardan ilki, kent merkezinde yaşayan yaşlıların köy ve gecekonduda yaşayan yaşlılara göre siyasete daha fazla ilgi duymalarıdır. Yaşanılan yer bağlamındaki bu farklılığın iki temel nedeni, araştırma bulgularıyla da desteklenmiş olduğu üzere kentte yaşayan yaşlıların eğitim düzeylerinin köy ve gecekonduda yaşayan yaşlılara göre daha yüksek olmasıdır. Bununla birlikte kentin yaratmış olduğu değerler sistemi içerisinde yaşlıların demokratik yaşamın gerekliliklerini daha iyi özümsemiş olmalarının da böylesi bir farklılığa neden olduğu düşünülmektedir.

Yaşanılan yer bağlamında bir diğer önemli bulgu ise üretim temelindeki ekonomik faillige ilişkindir. Genç kuşakların kente göçerek geride bırakmış oldukları köyde yaşayan yaşlı ebeveynler, ailenin sahip olduğu tarımsal üretim araçlarının tek kullanıcısı olarak işlevlerini sürdürmektedirler. Üretim süreçlerinin dışında bırakılmış kentli yaşlıların aksine köydeki yaşlılar, gerek sağlıkları elverdiği sürece üretimde ortaya koydukları iş gücü, gerekse deneyimleri ile tarımsal üretimde başat rol oynamaya devam etmektedirler. Nitekim kentte yaşayan her 100 yaşlının 7'sinin çalışıyor olmasına karşın köyde yaşayan yaklaşık her 3 yaşlıdan 1'inin çalışmakta olduğu görülmektedir.

Ayrıca, araştırmada yaşlıların yaklaşık %93'ünün oy kullandıkları bulgusuna varılmıştır. Bununla birlikte oy kullanma eyleminin ve beyan edilen siyasi ilgi düzeyinin, eğitim düzeyi yükseldikçe artış gösterme eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda her eğitim durumu kategorisindeki yaşlılar arasında bir ya da daha fazla sayıda Sivil Toplum Kuruluşu üyeliği olanların oranı da, eğitim düzeyi ile artış göstermektedir. Bununla birlikte, Sivil Toplum Kuruluşu üyeliği olan yaşlıların arasında okuma-yazma bilmeyen herhangi bir yaşlının olmaması ve okuma-yazma bilmeyen yaşlılar içerisinde siyasete çok ilgili olan hiç kimsenin bulunmaması, okur-yazarlık ve politik faillik arasındaki ilişki bağlamında çarpıcı bulgulardır.

Daha düşük düzeyde geliri olan yaşlıların bu gelirlerini gıdaya, fatura/kira/yakıt giderlerine ve sağlığa harcadıkları görülmüştür. Görüldüğü üzere bunların tamamı, yaşamı idame ettirmek için elzem olan harcamalardır. Bu yaşlıların zorunlu ihtiyaçlara ilişkin giderleri çıkarıldıktan sonra elde kalan harcanabilir gelirleri oldukça düşüktür. Öte yandan ancak daha yüksek gelir grubundaki kişilerin özelleşmiş harcama kalemlerine doğru yönelebilmeleri olanaklıdır. Buna göre gelirini en çok hobilerini gerçekleştirmeye, sosyal ve kültürel etkinlikler ve ürünler satın almaya ve seyahat giderlerini karşılamaya ayıran yaşlıların, en yüksek gelir düzeyine sahip olan yaşlılar olduğu görülmüştür. Postmodern anlamda tüketim yoluyla ekonomik alanda birer fail olarak kabul edilebilecek olan bu yaşlıların, aynı zamanda en genç ve eğitim

düzeyi en yüksek yaşlılar oldukları ve bunların tamamının kent merkezinde yaşadığı da belirtilmelidir.

Yaş ilerledikçe sağlık sorunları olan yaşlılar oranca artmaktadır. Nitekim 65-74 yaş grubundaki yaşlıların %48,1'i, 75-84 arasındaki yaşlardaki kişilerin %62,6'sı, buna karşılık 85 ve üzeri yaşlardaki 68,4'ü önemli görülen en az bir sağlık sorununa sahiptirler. Buna karşın, yine yaş artıkça yaşlılar sağlık durumlarını öznel olarak daha iyi değerlendirme eğilimi taşımaktadırlar. Hatta sağlık durumunu öznel bakımdan en iyi düzeyde değerlendirenlerin en yaşlılar grubunu oluşturanlar olduğu bulgusuna varılmıştır. Çelişkili gibi görünen bu durumun, yaşın ilerlemesiyle birlikte bireylerin sağlık konusunda beklentilerinin azalması ve bu denli uzun yaşamış olmalarının bile bir mucize olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Üretim temelli ekonomik failliğin düzeyi bağlamında cinsiyetler arasında bir farklılık bulunmamasına karşın; cinsiyetler arasında bu türden bir failliğin biçimleri bakımından bir farklılık göze çarpmaktadır. Yaşlılık döneminde erkeklerin kadınlara göre işgücü içerisinde yer alma oranları daha yüksek seyretmektedir. Öte yandan hane içi üretime yapılan katkı bakımından kadınların erkeklere göre daha etkin oldukları görülmektedir. Özellikle yaşlı kadınların hane içi üretime en sık katılma biçimleri arasında "torun bakma", "el işleri yapma", "gıda maddeleri hazırlama" ve "tarımsal üretimde aileye yardımcı olma" yer almaktadır. Bunlar arasından özellikle kızın ya da gelinin çalıştığı durumlarda büyükannelere düşen torun bakma işlevinin aileye sağladığı maddi değeri oldukça yüksektir. Bununla birlikte yaşlı kadınların torun bakma işlevi, kuşaklar arası desteğin somut bir göstergesidir. Bu, yaşam seyirlerinin önceki dönemlerinde hane içi iş bölümünde ikincil konumda yer almış olan kadınları, yaşlılık dönemlerinde güçlendiren bir etmene dönüşmektedir. Bu durum, yaşlı kadının ailesiyle olan ilişkilerine de olumlu bir biçimde yansımaktadır. Böylece, aile içi ilişkilerden duyulan memnuniyetin yaşlı kadınlar arasında yaşlı erkeklere göre daha yüksek olması da büyük oranda açıklanabilmektedir.

Yaşlıların yaşam aranjmanına göre sınıflandırıldığı araştırma modelimiz, yaşın yaşam aranjmanını değiştirmesi üzerinde açık bir etkisi olduğunu göstermektedir. Her bir yaşam aranjmanında yer alan yaşlıların yaş ortalaması bu modelle paralellik taşımaktadır. Kendi evinde eşi ya da çocuklarıyla yaşayan yaşlı, eşi öldüğünde ve çocukları bir takım nedenlerle evden ayrıldığında kendi evinde yalnız kalmaktadır; ilerleyen yaşla birlikte bakıma olan gereksinim arttığında ise çocuklarının yanına taşınabilmektedir. Şayet zaman içerisinde çocukları tarafından verilen bakım yetersiz kalır ya da çocuklar daha uzun yıllar boyu ebeveynine bakmayı istemezler ise, yaşlılar son seçenek olarak huzurevi gibi bir kuruma yerleşmek durumunda kalmaktadır.

Aile içi ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyi de yaşam aranjmanına göre farklılık göstermektedir. Özellikle huzurevinde yaşayan yaşlılar için aile içi ilişkilerden duyulan memnuniyet düzeyi önemli ölçüde düşük kalmaktadır. Bunda, huzurevinde kalan yaşlıların aileleri ile ilişkilerinin zaten güçlü olmamasının ya da bu yaşlıların kendilerine adının bile “soğuk” geldiği huzurevinde kalıyor olmalarından ötürü hissettikleri “atılmışlık” duygusunun etkili olduğu düşünülmektedir. Tüm yaşlılar arasında sürekli olarak görüştüğü bir arkadaş grubuna en düşük oranda sahip olanların da yine huzurevi yaşlıları olduğu görülmüştür. Bu bulgu, yakın yaşlarda pek çok kişiye ev sahipliği yapan huzurevlerinin yaratmış olduğu atmosferin burada yaşayan yaşlıları “kalabalık içerisinde yalnızlaştırdığı”nı göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Bütün bu veriler ışığında özetle şunlar söylenebilir: Günümüz modern toplumlarında yaşlılar, işgücü dışına itilmeleri nedeniyle ekonomik üretkenliklerini yitirmektedirler. Bu çalışmada modern toplumun yaratmış olduğu bu değersizleşme nedeniyle yaşlıların “bir eksiklik / bir yetersizlik” üzerinden tanımlanıyor olmaları eleştirilmiş ve yaşlıların çeşitli alanlardaki failliklerine işaret edilerek yaşlılığa ilişkin daha insani bir anlam ortaya konmaya çalışılmıştır. Nitekim yapılan alan araştırması, homojen olmayan bir “yaşlılar” kategorisinin varlığına işaret etmiş ve bu heterojenliğe paralel olarak da yaşlıların toplumsal, ekonomik ve politik alanlar gibi farklı *biçim* ve yine bu alanlar içerisinde farklı *düze*lerde fail olduklarını ortaya koymuştur.

Kaynaklar

- GIDDENS, Anthony, 1999, *Toplumun Kuruluşu*, (çev. Hüseyin Özel), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara
- TÜİK, 2007, *Bölgesel İzleme Göstergeleri TR31 İzmir*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası: Ankara
- UNITED NATIONS, 2008, *World Population Prospects: The 2008 Revision Population Database*, (www.un.org)
- UNITED NATIONS, 2010, *World Population Ageing 2009, Department of Economics and Social Affairs, Population Division, United Nations: New York* (www.un.org)